

Nietzsche's Luther-interpretation

Nietzsche Luther-értelmezése

Prof. Dr. Kiss Endre
ELTE-OR-ZSE
andkiss@hu.inter.net

Initially submitted April 20, 2016; accepted for publication May 10, 2016

Abstract:

In an unintentional contrast to Hegel, who always defines the world-historical personalities with their *huge forward* steps in the world history, Nietzsche sees Luther's world-historical importance in the *prevention* of new and promising (in this context: promising *everything*) world-historical evolution lanes.

The ethical evaluation conducts, in Nietzsche's eyes, the human behavior. It has therefore consequences on the life and the death. The ethical evaluation has thus also an *incomparable responsibility*.

On this basis, Martin Luther *would have also become in that case a protagonist in Nietzsche's lifework*, if the fate would not have brought with itself, that Nietzsche is of *Lutheran* Confession, comes from a *Lutheran* pastor's family, since his childhood has been immersed in the *lutheran* spirit, grows in a special school of *lutheran* spirit and accomplishes also one semester of *Lutheran* theology.

The Lutheran reformation appears as a *universal turn* in the history determining everything. It is a logical consequence of the Nietzschean fundamental position on the *extreme proximity between moral evaluation and individual/social action*.

The Lutheran reformation has thus prevent, through its victory, the deployment of the Renaissance, what is in Nietzsche's eyes not only a decisive, but also a reactionary turn.

It is not a better or a worse philosophy (of the history), but two different orientations of action which are standing opposite to each other.

The content of this philosophical motivation can be associated with Friedrich Nietzsche's *conception of the Enlightenment*.

It becomes clear, that *it is not Luther, that can put the question to Nietzsche about the break in the European processes of emancipation, but the growing relevance for Nietzsche of the question of these breaks leads necessarily to Luther.*

This logic leads to Nietzsche's decisive thesis, according to which, apart from the moment of liberation, the same Luther's reformation *has also become an instrument of prevention of the same process of emancipation and liberation.*

Nietzsche's image of Luther is then established *around a central thought*.

We remind that, that this is again very coherently built on Nietzsche's general world vision: the moral evaluation is the mistress of the world. *Luther has modified the most general evaluation, it means, he has modified the world history.*

The credibility of the thesis does not come from the state of the scientific proof, also not from the personal credibility of the thinker Friedrich Nietzsche. *It comes from the consequence of numerous perspectivist insights, that suggest the hypothesis, to be able to prove without it.*

Kulcsszavak: Friedrich Nietzsche, Martin Luther, Hegel, etikai értékelés. Luther-i értékek, megújulás, reneszánsz, Jacob Burckhardt, Basel, Max Weber

Keywords: Friedrich Nietzsche, Martin Luther, Hegel, ethical evaluation, Lutheranian values, reformation, renaissance, Jacob Burckhardt, Basel, Max Weber

„*Mi minden nőtt ki utólag reformációjából, jó és rossz, és ma minden mindenre körülbelül átszámítható -, ki lenne annyira naív, hogy ezek miatt a következmények miatt Luthert egyszerűen dicsőítse vagy megrója?*“

Vidám tudomány, § 358¹.

Számos történetfilozófiai és ezáltal etikai állásfoglalás emeli Friedrich *Nietzsche* szemében Martin *Luthert* a világtörténelem egyik legfontosabb protagonistájává.

A kezdemények végtelen számát tekintve a sokféle pszichológiai, perspektivikus, teológiai, életszemléleti, morális mozzanat jól elválasztható azoktól a reflexióktól, amelyek egy valóban *ökumenikus* reflexió összefüggésében (Nietzsche maga is szívesen használja ezt a jelzőt az akkori és mai szóhasználatától eltérő, szélesebb és egyben átütően teoretikus értelemben) *világtörténelmi* dimenziókat öltenek.

Szándékolatlan ellentétben *Hegellel*, aki a világtörténelmi személyiségeket azzal jellemzi, milyen hatalmas lépéseket tettek meg azok a világtörténelemben *előre*, Nietzsche Luther világtörténelmi jelentőségét az alapján állapítja meg, hogyan *akadályozta meg* új, sokat (konkrét szövegösszefüggésekben: *mindent*) *ígérő* világtörténelmi fejlődési pályáják kibontakozását.

A világtörténelmi személyiség megnevezéséhez vezető út is más Hegelnél.

Hegel hegeli, Nietzsche nietzsche-i úton jut el a konkrét világtörténelmi személyiség megnevezéséhez (ami a kijelölés processzusával egyenlő).

Bármilyen nehéz feladat is a kijelölés e hegeli útjának rekonstrukciója, annyi bizonyos, hogy a hegeli történelemfilozófia gondosan *előkészíti* az ilyen személyek értelmezésének

¹ Nietzsche: Vidám tudomány, § 358

értelmezhetőségét. Az egyes társadalmak filozófiai leírása, a fejlődés megjelenítése tartalmazzák és állandóan tovább bontják ki egyén és társadalom, egyén és történelem, társadalom és történelem lehetséges és valóságos viszonyrendszerét. Az alapviszonyoknak (s nem csak a felsoroltaknak!) ez az alapos kidolgozottságú gazdagsága építi fel tehát Hegelnél azt a *konkrét* horizontot, amely előttzután az egyes történelmi szereplők immár „világtörténelmi“ személyiségként és persze rögtön „szükségszerűen“ jelenhetnek meg.

Nietzsche esetében szélsőségesen nehéz, ha éppen nem lehetetlen egy ilyen út utólagos megrajzolása.

Hegelnél, mint utaltunk erre, egy világtörténelmi személy fellépésének mind történelmi, mind fogalmi-szellemi háttere egy *szisztematikusnak* nevezhető formában van előkészítve. A megalapozás (az előkészítés) mintegy önmagától vezet oda, hogy ez a kiválasztás *legitim* is legyen, hiszen ezen az úton a kiválasztás pozitív alapjai erősödnek, a kiválasztás ellen szóló tények és érvek meg lesznek cáfolva.

Ez a típusú szisztematika ebben a formában Nietzschenél nem létezik.

A szisztematika azonban nem azonos a koherenciával. A hegelinek megfeleltethető nietzsche-i világtörténelmi személyek Nietzschenél rendelkeznek a szükséges legitimáló koherenciával. Mindebből az értelmezés számára az a feladat keletkezik, hogy a világtörténelmi személyiség(ek), így Luther, nietzsche-i értelmezését Nietzsche perspektivikus kijelentéseinek *tényleges*, korrekt eszközökkel rekonstruált *koherenciája* alapján állapítsa meg. Ez a feladat lényegében ugyazt jelenti, mint Nietzsche bármelyik más lényeges koncepciójának rekonstrukciója.

Luther esetében a világtörténelmi személyé váló felemelés közvetlen tartalmi alapja olyan mozzanat, amely Nietzsche számára nemcsak a filozófia, de az egész legyen filozofálás egyik legfontosabb forrása és motivációja.

*A koherencia ebben pillanatban tehát már működik.*²

Nietzsche gondolkodásának olyan meghatározó vonásáról van szó, ami nélkül Nietzsche teljes filozófiája értelmezhetetlen lenne. Ezt akkor is minden további nélkül alapnak kell tekintenünk, ha azzal, mint koncepcióval, esetleg nem értenénk egyet.

Nietzsche számára a filozófia, a filozofálás végső meghatározó motívuma az a meggyőződés, hogy az etikai értékelés, a jónak és rossznak a nyilvánosság előtt meghirdetett orientáló tartalmi a történelem és minden emberi élet legfontosabb mozgatói.

Ezt önmagában nem szükséges igazolni vagy cáfolni, mert Nietzsche nem bizonyítani akarja ezt a tételt az arra kiválasztott módszertani eszköztárral. Ő személyesen erről van meggyőződve etikai és más pragmatikus tevékenységében azt, amit etikai értékelésnek nevez,

² Ld. Endre Kiss, Über die Funktionen der Semantik als gemeinsamer Hintergrund zwischen Phänomenologie und Postmoderne. in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica. Philosophica – Aesthetica* 29. Philosophica VI. – 2005. Olomouc, 2006. 263-276.

annál is jóval fontosabbnak tekinti, mint saját filozófiájának más területeit. Ellentmondásba nem keveredik, mert az etikai értékelés szisztematikus lehetőségeinek oldaláról nem kívánja lerombolni az ismeretelméletet, vagy a filozófiai megalapozás más területeit.³

Ezeken az alapokon Martin Luther, első pillanatban talán meglepő módon, *abban az esetben is a nietzschei életmű egyik vezető alakjává vált volna*, ha a sors nem úgy alakul, hogy Nietzsche *lutheránus* vallású, *evangélikus* lelkészi családból származik, legkorábbi gyerekkorától mély és autentikus *lutheránus* szellem veszi körül, egy különleges, de egyértelműen *lutheránus* iskolában nevelődik és egy szemesztert Bonnban még a *lutheránus* teológiai tanulmányoknak is szentel.

Az imént felsorolt élettényekből származó élettények nagyságrendje aligha összegezhető és értelmezhető tudományos korrekt, analitikus eszközökkel - Nietzsche életének és gondolkodásának első negyed évszázada gyakorlatilag elválaszthatatlanul egybemosódik a lutheranizmus valóságával, fogalmiságával és érzelmi-filozófiai indíttatásaival.⁴

Nietzsche filozófiájának rekonstrukciója tehát egyértelműen mutatja, hogy számára a filozófia (ez saját filozófiájának belső gazdagságának összefüggésében is igaz) leglényegesebb prioritása az *erkölcsi értékelés*.

Gondolatmenetünk több pontján egyenesen figyelmeztetnünk kell az olvasót arra, hogy ez a kijelentés nem szisztematikus, de történelmi, nem is vetjük fel azt a kérdést, hogy valóban az erkölcsi értékelés-e a filozófia leglényegesebb problémája, vagy más módon az alapja.

Szemponctunkból az a fontos, hogy azt állítjuk, az erkölcsi értékelés *Nietzsche számára minden filozófiálás végső célját és értelmét tette ki*. Ez mint alapprobléma egyrészt vitatható, másrészt voltaképpen igen ritka a filozófia történetében, ha egyszer eltekintünk az erkölcsi értékelés állandó retorikus felértékeléséről, amely mögött azonban nem áll igazi alapvető filozófiai magatartás.

Magától értetődik, hogy ha egyszer Nietzsche számára (akár helyes-e, akár nem, akár igaza volt-e, akár nem) az erkölcsi értékelés a lehető legfontosabb filozófiai probléma, a lutheranizmussal való felmérhetetlen gazdagságú kapcsolata kimeríthetetlen alapokat jelent.

³ Ez azért lehetséges, mert az etikai értékelésben elfoglalt álláspont érték-alapú pozíció, ezért egy másik alaptzatról vitatni ugyan lehet, de megcáfolni nem. Ld. Endre Kiss Endre, *Friedrich Nietzsche filozófiája*. Kriticismus és életreform között. Budapest, Gondolat. 2006.

⁴ Gondoljunk a családra, a baráti körre, az egyházra, a tanulmányokra! Vagy Bászra, ahol Burckhardt és Nietzsche egyszerre tevékenykednek. A város kivételes helyet foglal el a lutheranizmus történetében, amelyben egyébként Burckhardt elődei helyben maguk is alaposan részt vesznek. A Lutherral folytatott permanens belső párbeszéd nyomai gyakran feltűnnek Nietzsche szövegeiben (ennek típusa: *Vidám tudomány*, § 521. és § 531). Más helyeken hiányzik Luther nevének nyilvánvaló említése (*Emberi, nagyon is emberi* III. § 129). Önálló fejezetet alkot Luther és a német nyelv kapcsolata, mely a Biblia nyelvével kiegészítve Nietzsche számára az újabb német költészet alapját jelenti. Másutt Nietzsche saját "felfedezése"-nek mondja, hogy maga is ezt a nyelvet tette saját költészetének alapjává. Ld. *Nachlass 1984*, Frühjahr 25 (172). Luther árnya gyakran megjelenik történeti személyek leírásánál, vagy a jelen és a reformáció korszakának összevetései esetén (*Emberi, nagyon is emberi*, § 633.)

Az etikai értékelés Nietzsche szemében sem teljesen közvetlenül hivatott megoldani, elrendezni az emberi problémákat (bár néha akár még ilyen érzésünk is lehet). Az etikai értékelés a maga közvetlen formájában az az alapzat, amelyre az ember konstruktív erői felépíthetőek, az etikai értékelésnek meg kell felelnie az emberi természetnek és az emberi természet természetes boldogságvágyának.⁵

Az etikai értékelés az emberi magatartás valódi vezetője, következményei élet és halál kérdései, *az etikai értékelés felelőssége mindennél erősebb.*

Ebben a keretben jelenik meg Nietzsche-nél Luther nagy érdeméért, hogy kiszabadította a *kontemplatív* életet a kereszténység hagyományosan felfogott világából (ami irányában akadályozta volna ezt a kontemplációt magát).⁶

Nietzsche szerint Luther tudatára jön a túlvilágra figyelő kontemplatív élet elégtelenségének (ami a szentek életében valósul meg), az etikai érzékelés igazi előfutáraként *felértékeli a világi aktivitás jelentőségét.*

Nietzsche Luther-értékelésének meghatározó gondolata azonban mégis a *világtörténelmi folyamat* rekonstrukciójának összefüggésében jelenik meg, az etikai értékelés átfogó valóságos hatalmának szuggesztívumában.

A lutheri reformáció a történelem mindent meghatározó, univerzális fordulataként jelenik meg. Ez logikus következménye a nietzschei alap-álláspontnak, annak a kivételes közelségnek, ami az *erkölcsi értékelés* és az *egyén és a társadalom cselekvésének orientációja* között fennáll.

Ezzel azonban a lutheri reformáció a maga győzelmével megakadályozta a reneszánsz további kibontakozását, ami Nietzsche szemében nemcsak döntő, de egyben reakciós fordulat is.⁷

Nem egy jobb és egy rosszabb (történet)filozófia vagy vallás, de voltaképpen két eltérő cselekvési orientáció, két élet és életforma állnak tehát egymással szemben.

Nietzsche perspektivikus filozófiájában számos szöveg foglalkozik Lutherrel, még pedig számos eltérő szövegösszefüggésben.

Mivel e szövegek nagy részében találunk *személyes* elemet, gondolhatnánk akár arra is, hogy a Nietzsche-Luther-viszony alapvetően *személyes* jellegű. Ez annál is valószínűbb feltevésnek tűnhet, mert Nietzsche (habitusában ebben egyébként *magára Lutherre is* feltűnően

⁵ Figyelemreméltó hasonlóság fűzi össze ezt a gondolatot Joseph Beuys elképzeléseivel az „emberi primérimpulzusok” jelentőségéről, ami a maga részéről Schillerre megy vissza. Ld. Endre Kiss, Ästhetische Erziehung, die notwendig stets anders werdenden Primärimpulse und das kulturelle Kapital. Denken mit Beuys. in: *Anachronia*, Nr.7. March 2005. 108-115.

⁶ Nietzsche: *Hajnalpír*, § 88.

⁷ Az egyik közvetlen impulzus ehhez a gondolathoz egy akkor megjelent történelmi monográfia tézise volt. Jacob *Burckhardt* is képviselte ezt a felfogást, de egész más helyi értéket adott annak, miközben a lényeges az, ahogy Burckhardt híres monográfiájában a reneszánszt a maga egészében értelmezte!

hasonlítvaakár legmélyebb filozófiai koncepcióiba is előszeretettel kever személyes elemeket.⁸

Bármennyire is elismerjük Nietzsche pszichológiai perspektivizmusát és az abban rejlő sokszoros szenzibilitást, mindenképpen abból indulunk ki, hogy Nietzsche Luther-képének módosulásait *filozófiai* mozzanatok vezetik.

E filozófiai motívumok Nietzsche felvilágosodás-felfogásával hozhatók kapcsolatba.⁹

A felvilágosodás nem az emberiség egyszeri kilépése fejlődésének egyik állomásából egy másikba, de *pozitív értelemben vett gyakorlat*.

A felvilágosodás nem önálló filozófia. Nem az abban az értelemben, hogy nem önálló koncepció, de nem az abban az értelemben sem, hogy eszmék egymást kölcsönösen feltételező koherens konglomerátuma lenne.

A felvilágosodás akkor sem önálló ideológia (világnézet), ha szakadatlanul ideológiai viták médiumában jelenik meg. Filozófiai (helyenként nem-filozófiai) elemek válnak az élő felvilágosodás áramában „ideológikussá“.

Minden felvilágosodás egyik leglényegesebb előfeltétele az a feltevés, hogy az ember *olyan lény, akit véleményei, ítéletei, meggyőződései, belátásai, értéktételezései vezetnek*. Alá kell húznunk, hogy ez az egyik leglényegesebb előfeltétel gyakorlatilag *megegyezik azzal*, amit bevezetőnkben Nietzsche, személyes és meghatározó saját evidenciájaként írtunk le és amelyre Nietzsche maga az etikai értékelés mindent meghatározó hatását meghatározza.

Ideáltipikus összefüggést előfeltételezve a *homo ideologicus* ezen tételezése nélkül nem létezik felvilágosodás. Egy ugyancsak ideáltipikus Voltaire-mondat szerint: "...l'opinion est la reine des hommes"¹⁰

Nietzsche *második*, középső filozófiai periódusa messzemenően annak a *felvilágosodásnak* a jegyében áll, amely áthatja e korszak műveit és a filozófus kifejtett formában megfogalmazott célkitűzéseit is.

Ebben a korszakban a klasszikus aufklérista meggyőződés (a személyes meggyőződés) is újra megfogalmazódik benne: ha másképp, a valóságnak megfelelően és adekvátan látjuk a

⁸ Helyesen emelik ki: „There is probably no other sixteenth-century figure who has left such a wealth of egodocuments as Martin Luther...” S: Lyndal Roper, 'To his Most Learned and Dearest Friend': Reading Luther's Letters. in: German History, 2010. Vol. 28, No. 3, pp. 283-295. <http://dx.doi.org/10.1093/gerhis/ghq063> – Nem csoda, hogy Erikson egész szociálpszichológiai monográfiát írt a fiatal Lutherről (ami mellelleg saját úttörő szociálpszichológiájának legkiterjedtebb kísérleti terepe is): *Young Man Luther. A Study in Psychoanalysis and History*, Oxford University Press. New York 1958.

⁹ Ld. Endre Kiss, Der Philosoph Friedrich Nietzsche und seine Aufklärung. in: *Jahresschrift der Förder- und Forschungsgemeinschaft Friedrich Nietzsche e.V.*. Band III, 1992/1993. Halle (Saale), 1994. 171 - 181.

¹⁰ Voltaire, *Dictionnaire philosophique*. Paris, Garnier-Flammarion. 1967. 347)

világot, ha másképp gondolkodunk, attitűdünk optimálissá válik, akkor elkerülhetjük azt a hamis tudatot (közvetlenül: azt a hamis „etikai értékelés“-t), ami mind az egyénnek, mint a kultúrának, mind pedig a társadalomnak a legnagyobb ellensége.

Ezen a szálon fogalmazódik itt újjá az *etikai értékelés* legmagasabbra helyezése, azonossá válik a *hamis tudat-helyes tudat* dilemmájának későbbi felvetésével, ezen a szálon teljesedik ki Nietzsche saját (és sajátos) *felvilágosodása*.

Etika, tudásszociológia és vallás e meghatározó kapcsolatának logikája Nietzsche egy megjegyzésében a következőképpen jelenik meg: „...egy meghatározott hamis pszichológia, a cselekvések motívumainak és az élmények magyarázatának bizonyos fantasztikuma szükségszerű előfeltétele annak, hogy valaki kereszténnyé váljon és a megváltás iránti szükséglet kifejlődjön benne. Ha felismerjük az értelem és a fantázia ilyen eltévelyedését, megszűnünk kereszténynek lenni.”¹¹

Nagyon fontos mozzanat (amelynek értelmezésére e gondolatmenet végén még vissza is kell térnünk), hogy ebben a középső korszakban, amelyet Nietzsche felvilágosodásának is nevezhetünk, a fontos szövegekben *Luther neve egyáltalán nem fordul elő*.¹²

Az erre a korszakra következő gondolati fejlődésben maga a felvilágosodás is újabb és újabb reflexiók tárgya lesz (ez természetesen nem tartalmaz utalást arra nézve, melyik attitűdöt tartjuk Nietzsche igazi állásfoglalásának vagy szerintünk melyik hozzáállás vezet „helyesebb” eredményekhez). Mindenesetre a felvilágosodás újabb *elemzései együtt járnak a vallás, a protestantizmus és Luther (!) jelentőségének rendkívül intenzív felértékelődésével*.¹³

Ez az a korszak és környezet, amelyben Luther alakja valóban eléri Nietzsche gondolatai között azt a kiemelkedő fontosságot, amit az etikai értékelés nietzschei kiemelése már eleve virtuálisan körül is írt számára. Ez az a szakasz is, amikor *Luther “személyes” vonásai* (tekintsük őket akár Luther, akár Nietzsche szemszögéből) háttérbe *szorulnak a filozófiai kérdésfeltevés koherenciája kedvéért*.¹⁴

E korszak *előtt* a sokrétű Luther-képet a fiatal Nietzsche világképének általános orientációi határozták meg. A fiatal Nietzsche (természetesen most a felvilágosító, második korszak *előtti* gondolkodóról beszélünk) sokban *tradicionalista* módon gondolkodik, *lutheránus* társadalmi rétegének értékrendszere és

¹¹ Nietzsche: *Emberi-nagyonis emberi*, III, § 135 (Kiemelés – E.K.)

¹² Az *Emberi-nagyonis emberi* kulcsfejezeteiről van szó („Zur Geschichte der moralischen Empfindungen” és „Das religiöse Leben”). S. Ld. Kiss E. *Friedrich Nietzsche filozófiája*, Bp. Gondolat.2006. 206.

¹³ Számunkra a felvilágosodás az erkölcsi értékelés egyértelmű szinonimája. *Ami történetileg problematikus tudásszociológiailag evidencia*.

¹⁴ Fontos állomás ezen az úton, amikor Nietzsche felfedezi és beépíti Spinoza affektus-tanát saját filozófiájába, így felvilágosodás-konceptiójába is. Ld. Endre Kiss, *Von Spinoza als Vorbild des Zarathustra bis zur Materialisierung der formalen Ethik. (Über die relevantesten Inhalte der Nietzsche-Spinoza-Relation)*. in: *Pro Philosophia Füzetek*, 26-27. szám, 2001. 145-179.-és hasonlóképpen Glück und Authentizität des Philosophen (Nietzsches Kampf um Spinoza). in: *Kontexte – Spinoza und die Geschichte der Philosophie*. Herausgegeben von Henryk Pisarek und Manfred Walther. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2001. 221-254.

mértékei szerint, *költői* és *zenei* kultúrájú. és ebbe az irányba is szocializálódik, általános mentalitása *késő-romantikus*, amelyben a középponti tudásterület az örök és egyetemes humanizmust árasztó *klasszika-filológia*.¹⁵

Az első korszak sokrétű és messzemenően tradicionalista mentalitású Luther-képét tehát a második korszakban érdemileg Luther *hiánya* követi (amit leegyszerűsített formában kifejezve azzal magyaráztunk, hogy ekkor Nietzsche szemében megoldódott a vallással kapcsolatos összes lehetséges filozófiai probléma, és ezen a szálon maradéktalan teljességgel juthatott érvényre az „etikai értékelés“ eredeti és személyesen is meghatározó koncepciója).

A Luther-iránti érdeklődés első csirái még a felvilágosító korszakra esnek, s maguk a kérdések is ezen a gondolatrendszeren belül vannak feltéve. Így ezeket az első kérdéseket joggal tekinthetnénk a „felvilágosodás dialektikája“ különös változatának.

A saját felvilágosodása iránt teljesen elkötelezett Nietzsche az tehát, aki azt a logikus és soron következő kérdést is felteszi, mely kérdés nagyon is nyomatékosan következik nemcsak saját reflektálatlan *léthez kötöttségéből*, de saját *felismert problémáit* is:

Ha ugyanis a felvilágosodás koncepciója univerzális és a tudatossá vált emberi gyakorlat médiumában szükségszerűen győznie is kell, *akkor miért nem győzött eddig?* Ez egyszerre új és egyben kreatív történeti kérdés (mint később ki fogunk térni rá, új, hatalmas történelmi és történetfilozófiai *projektum* is).

Ezt a kérdést, még egyszer ismétljük, kezdetben még szigorúan saját felvilágosodás-koncepciója talaján álló (és e koncepció „érdekeit“ szem előtt tartó) Nietzsche teszi fel!

A kérdés nem csak általános érdekű. Annyiban *konkrét* is (ami szervesen következik Nietzsche addigi történetfilozófiai reflexióinak eredményeiből), hogy miért nem tudott egyesülni a *reneszánsz* (amelynek Nietzsche világosan körülírt történetfilozófiai értelmezést az az európai fejlődés szövegösszefüggésében) a *felvilágosodással*.

Ez mint hipotézis és mint „projekt“, kezdetben tehát még a második korszak alapmeggyőződéseinek talaján áll.¹⁶

Egyértelmű, hogy nem Luther téteti fel Nietzsche kérdését az európai emancipációs folyamat megtörése iránt, de az emancipáció eredményeinek aktuálisan érzékelt hiányai vezetnek a történeti oknyomozás folyamatában Luther és a reformáció vizsgálata felé.¹⁷

¹⁵ Ld. ehhez Heinz Bluhm, Nietzsche's Views of Luther and the Reformation in Morgenröthe and Die Fröhliche Wissenschaft. in: PMLA, Vol 68, No. 1. (March, 1953), 111.

¹⁶ A tudományokhoz kialakított innovatív viszony szerves része Nietzsche filozófiájának. Ld. Endre Kiss, *Friedrich Nietzsche und der philosophische Pragmatismus*. in: The Role of Pragmatics in Contemporary Philosophy. Die Rolle der Pragmatik in der Gegenwartsphilosophie. Papers, Volume 1. Editors Paul Weingartner, Gerhard Sturz, Georg Dorn. 20th International Wittgenstein Symposium. Kirchberg am Wechsel, 1997. 473-480.

A filozófiai motívumok győzedelmeskednek a pszichológiai és a személyes viszonylatok fölött!

Ez a logika vezet Nietzsche meghatározó téziséhez: a felszabadulás meghatározó mozzanatán túl a lutheri reformáció *ugyanennek az európai emancipációs folyamatnak meghatározó akadályává is vált!*

Az alapgondolatot a következő szöveg fejezi ki:

„Az olasz reneszánsz mindazokat a pozitív erőket magában hordozta, amelyeknek a modern kultúrát köszönhetjük: így a gondolat szabadságát, a tekintélyek iránti tisztelet félretolását, a művelődés győzelmét a sötétség hatalma fölött, a tudomány és az emberek tudományos múltja iránti lelkesedés érzését, az individuum láncaitól való megszabadulását, az igazság szeretetének és a látszat, a pusztá hatásvadászát elutasításának tüzét (mely művészi jellemek egész sorában csapott fel...), igen, a reneszánsznak megvoltak azok a pozitív erői, amelyek egész eddigi modern kultúránkban még mindig nem váltak ugyanolyan erővé, mint akkor... Ettől csak a német reformáció különül el, mint a visszamaradott szellemek energikus protestálása, akik még egyáltalán nem laktak jól a középkor világnézetével...“¹⁸

Az alapgondolat egyes olyan történetfilozófiai elemeire, amely ezt a koncepciót megalkotja, még visszatérünk.

A gondolat egyik továbbfejlesztett változatban felmerül Nietzsche másik hatalmas elméleti felfedezése, az ugyancsak projekt-jellegű *ressentiment* is.¹⁹

Észak meghatározó „elmaradottsága“ Déllal szemben ugyancsak Luther történelmi tettének szövegösszefüggésébe, ha tetszik, annak „számlájá“-ra kerül: *„Az, hogy Luther reformációja Északon sikeres volt, annak jele, hogy az Észak Déllal összehasonlítva elmaradott volt...“²⁰*

¹⁷ Szűkebb értelemben „nem fedez fel“ Nietzsche ezzel a tézissel semmiféle addig nem ismert összefüggést. Annak a múltját nyomozza, amit saját jelenében számára a „felvilágosodás“ jelent. Ez lehet talán egy nagyobb történelmi távlatból a legfontosabb perspektíva.

¹⁸ „Renaissance und Reformation.“–S. Nietzsche: *Emberi-nagyonis emberi*, § 237

¹⁹ Nietzsche: *Hajnalpír* I, § 68

²⁰ Ld.:*„Misslingen der Reformationen.“*– Es spricht für die höhere Cultur der Griechen selbst in ziemlich frühen Zeiten, dass mehrere Male die Versuche, neue griechische Religionen zu gründen, gescheitert sind; es spricht dafür, dass es schon früh eine Menge verschiedenartiger Individuen in Griechenland gegeben haben muss, deren verschiedenartige Noth nicht mit einem einzigen Recepte des Glaubens und Hoffens abzuthun war...Jedes Mal, wo die Reformation eines ganzen Volkes misslingt und nur Secten ihr Haupt emporheben, darf man schliessen, dass das Volk schon sehr vielartig in sich ist und sich von den groben Heerdeninstincten und der Sittlichkeit der Sitte loszulösen beginnt...:Dass Luther's Reformation im Norden gelang, ist ein Zeichen dafür, dass der Norden gegen den Süden Europa's zurückgeblieben war und noch ziemlich einartige und einfarbige Bedürfnisse kannte; und es hätte überhaupt keine Verchristlichung Europa's gegeben, wenn nicht die Cultur der alten Welt des Südens allmählich durch eine übermässige Hinzumischung von germanischem Barbarenblut barbarisirt und ihres Cultur-Uebergewichtes verlustig gegangen wäre. Je allgemeiner und unbedingter ein Einzelner oder der Gedanke eines Einzelnen wirken kann, um so gleichartiger und um so niedriger muss die Masse sein, auf die da gewirkt wird; während Gegenbestrebungen innere Gegenbedürfnisse verrathen, welche auch sich befriedigen und durchsetzen wollen. *FröhlVidám tudomány*, III. 149. – Egy hasonló példa: „Die Leidenschaft für Gott: es gibt

Az *Anti-Krisztus*ban Nietzsche az alap gondolat politikai oldalát fejleszti tovább. *Intellektuális* hibát vet Luther szemére, aki e szerint „tökéletesen rosszul“ mérte fel a pápaság helyzetét, amennyiben nem érzékelte, hogy ez az intézmény éppen ezekben az években lépett át „az élet oldalá“-ra. Luther teljes erkölcsi felháborodása érvényét veszti, a történetfilozófiai kezdemény esszencialista lényeglátása minden mást meggondolást félretol!²¹

Luthernek ez a méltán világtörténetinek tekinthető szerepe Nietzsche gondolkodásának egészében – e helyütt is emlékeztetünk erre – egyenes vonalúan következik személyesnek nevezhető filozófiai meggyőződéséből: *az erkölcsi értékelés vezeti a világot, Luther megváltoztatta az erkölcsi értékelést, Luther világtörténelmi szereplő.*

A történetfilozófiai, majd a társadalomlélektani dimenzió után Luther történelmi szerepének elemzése viszonylagos önállósággal behatol egy *harmadik* dimenzióba is, és ez a *nemzeti*, még pedig az, amit számos elméleti és történeti tudomány közös érdeklődési területként a *német fejlődés*, esetleg, a *német „különút“* problémájaként ismerhetünk.

Luther történelmi döntése részben a későbbi német tulajdonságok egyik oka és alapja, de másrészt az az oldal is megjelenik, hogy a német kultúra és fejlődés sajátosságai is már benne voltak Luther állásfoglalásának okai között. Az olyan univerzális érvényességűnek szánt, a maga módján összefoglaló kijelentés, mint például az, amely szerint az „utolsó esemény, ami a németekkel történt, még mindig (!) a reformáció“ és az „egyetlen német könyv még mindig (!) a Biblia“, ebbe az irányba mutatnak.²²

Nagyon figyelemreméltó, hogy Max *Weber* Luther-értelmezésének fő perspektívái nagyon is megegyeznek ezzel.²³ Becsüli őt, mint személyt, elismeri, mint „vallási génusz“-t, a német fejlődésre tett hatását azonban ugyancsak nagyon problematikusnak tartja.

A német fejlődés értelmezésére való kitágítás óhatatlanul *politikai* dimenziók bekapcsolódásához is vezet. Az egyik legismertebb példa, amikor Luther reformációját „szellemi parasztfelkelés“-nek minősíti.²⁴ –

bäurische, treuherzige und zudringliche Arten, wie die Luthers – der ganze Protestantismus entbehrt der südlichen

delicatezza...” Nietzsche: *Túl jól és rosszon*, III., § 50

²¹ Nietzsche: *Anti-Krisztus*, § 61.

²² *Nachlass*, Frühjahr 1884, 25 (162) – Luther döntésének ez a transzformációja elcsodálkoztatóan nagy számban jelenik meg. Példák: „A protestáns lelkész a német filozófia nagyatyja“, vagy: „Csak azt a szót kell hallanunk ‚Tübingeni Alapítvány‘, máris megértjük, mi a német filozófia valójában: . álnok teológia.“ *Anti-Krisztus*, KSA, Bd. 6, 176

²³ Christopher Adair-Totef, *Fundamental Concepts in Max Weber's Sociology of Religion*. London, Palgrave-Macmillan. 2015.

²⁴ „*Der Bauernaufstand des Geistes*.– Wir Europäer befinden uns im Anblick einer ungeheuren Trümmerwelt...Die Kirche ist diese Stadt des Untergangs: wir sehen die religiöse Gesellschaft des Christenthums bis in die untersten Fundamente erschüttert. Aber was das Wunderlichste ist: Die, welche sich am meisten darum bemüht haben, das Christenthum zu halten, zu erhalten, sind gerade seine besten Zerstörer geworden, – die Deutschen... Die Lutherische Reformation war in ihrer ganzen Breite die Entrüstung der Einfalt gegen etwas "Vielfältiges", um vorsichtig zu reden, ein grobes biederer Missverständnis, an dem Viel zu verzeihen ist...Man übersieht heute gut genug, wie Luther in allen kardinalen Fragen der Macht verhängnisvoll

Nietzsche eredetileg történetfilozófiai, majd más alrendszerek dimenzióiba is beható koncepciója természetesen *igazságtartalma felől* is vizsgálendő. A filozófiai jelleg nem ad mentesítést az ilyen igazolás szükségszerűsége alól.²⁵ A tézis mindenképpen erősen hipotetikus jellegű, még akkor is, ha számos forrására rá tudunk mutatni.²⁶

A specifikus eltérés Hegel „világtörténelmi személyisége“ és Nietzsche erkölcsileg értékelő protagonistája között ebben az összefüggésben is maradéktalanul reprodukálódik.

Nietzsche a maga értékelését a világtörténelmi fordulatról (Luther, mint akadály a reneszánsz európai kisugárzásának útján) ugyanazon a módon *nem* készítette elő fogalmilag és tárgyilag, ahogy a világtörténelmi személy fogalmát általánosságban sem alakította ki. Hegel úgy alapozta volna meg saját történelmi szövegösszefüggésében egy-egy ilyen személy fellépését, hogy annak „szükségszerű“-sége szinte azonnali evidenciává válhatott volna.

Hipotetikus konstrukció és hipotetikus konstrukció között azonban van különbség.

Nietzsche útja ehhez a koncepcióhoz sok vonatkozásban mégis meggyőzően ki van építve. A *felvilágosodásról*, a *reneszánszról*, a *hamis tudatról* perspektívák százaiban nyújtott teoretikus előmunkálatokat.

Ezért a tézis igazolhatósága közvetlenül nem a kijelentés igazolását jelenti, de Nietzsche *perspektivikus kijelentés-rendszerének rekonstrukcióját*. Egy ilyen rekonstrukció azonban attól fog függeni, milyen mértékben és színvonalon leszünk képesek ezeket a perspektívákat eredményesen szintetizálni, ha ezt kevés eredménnyel tesszük, nyomban felhozható lesz egyik vagy másik Nietzsche-szöveg egy sikertelen interpretációval szemben.

A tézis igazságtartalma nem a tudomány pillanatnyi helyzetéből következik (olyan „normáltudományos“ kutatás nem létezik, amelynek közvetlen, napi feladatai közé az tartozna, hogy választ adjon arra a kérdésre, hogy vajon Luther reformációja „feltartotta-e“ a reneszánsz európai kisugárzását), de a számos, addigi perspektivikus megfogalmazás rekonstrukciójából válik eldönthetővé.

Ebben az értelemben ez a tézis nem is hipotézis a szó szűkebb, normáltudományos értelmében, de egy „konceptió“, vagy még pontosabban, egy „projektum“.²⁷

kurz, oberflächlich, unvorsichtig angelegt war...er zerschlug ein Ideal, das er nicht zu erreichen wusste, während er die Entartung dieses Ideals zu bekämpfen und zu verabscheuen schien...er machte also gerade Das selber innerhalb der kirchlichen Gesellschafts-Ordnung, was er in Hinsicht auf die bürgerliche Ordnung so unduldsam bekämpfte, – einen ‚Bauernaufstand‘...Die Verflachung des europäischen Geistes, namentlich im Norden, seine Vergutmühtigung, wenn man's lieber mit einem moralischen Worte bezeichnet hört, that mit der Lutherischen Reformation einen tüchtigen Schritt vorwärts.“ *Vidám tudomány*, § 358.

²⁵ „Történetfilozófiai“ az *erkölcsi értékelés történelmi változásainak értelmében*, ami ebben az összefüggésben hatalmat gyakorol a tudat és a tettek fölött.

²⁶ S. ehhez a 8. lábjegyzetet!

²⁷ Most általános módszertani dilemmák is felszínre kerülnek. Az értékekre és értékelésekre felépített történetfilozófia nem verifikálható közvetlenül empirikusan, de verifikációjában mégsem nélkülözhető az empirikus tartalom. A „valódi“ történelem nem hozható arra a formára, amelyben egy ilyen kijelentés közvetlenül eldönthető. Az értékorientált történelemfilozófia komplex vállalkozás. Mit szóljunk például az ebben a kérdésben (sőt, a konkrét reneszánsz- és protestantizmus-összefüggésében is) Nietzschéhez igen közel álló

Nietzsche Luther-értelmezésének dimenziói új szellemi teret nyitnak a további kutatások előtt, gazdagítják azt a szellemi arzenált, amelynek birtokában a múlt és jelen legnagyobb kérdéseinek elemzésére is a siker esélyével vállalkozhatunk.

IRODALOM:

- ADAIR-TOTTEFF, Christopher: *Fundamental Concepts in Max Weber's Sociology of Religion*. London, Palgrave-Macmillan. 2015.
- BLUHM, Heinz: Nietzsche's Views of Luther and the Reformation in Dawn and The Gay Science. in: PMLA, Vol 68, No. 1. (March, 1953), 107-116. <http://dx.doi.org/10.2307/459910>
- BURKHARDT, Jacob, *Die Kultur der Renaissance in Italien*. Basel, Schweighauser. 1860.
- ERIKSON, Erik. H.: *Young Man Luther. A Study in Psychoanalysis and History*. New York., The Norton Library. 1958
- KISS, Endre: About Spinoza as Model of Zarathustra up to the materialization of the formal Ethics. (About the most relevant contents of Nietzsche-Spinoza's relationship). In: *Pro Philosophia Füzetek*, 26-27. szám, 2001. 145-179.
- KISS, Endre: About the Functions of the Semantics as Common Background between Phenomenology and Postmodernism. In : *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica*. Philosophica – Aesthetica 29. Philosophica VI. – 2005. Olomouc, 263-276.
- KISS, Endre: *Friedrich Nietzsche filozófiája*. Kriticizmus és életreform között. Budapest, Gondolat. 2006.
- KISS, Endre: Happiness and Authenticity of the Philosopher (Nietzsche's fight about Spinoza). In: *Contexts – Spinoza and the History of the Philosophy*. Edited by Henryk Pisarek and Manfred Walther. Wroclaw, Wydawnictwo Uniwersytetu Wroclawskiego 2001. 221-254
- ROPER, Lyndal, 'To his Most Learned and Dearest Friend': Reading Luther's Letters. In : *German History*, 2010. Vol. 28, No. 3, pp. 283-295. <http://dx.doi.org/10.1093/gerhis/ghq063>
- SZAIFF, Jan – Matthias Lutz-Bachmann (ed), *Was ist das für den Menschen Gute ? / What is Good for a Human Being ? Menschliche Natur und Güterlehre/ Human Nature and Good Theory*. (Berlin – New York), Walter de Gruyter 2004. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110204865>
- VOLTAIRE, *Dictionnaire philosophique*. Paris, Garnier-Flammarion 1967. 347.

Burckhardt eszmefuttatásához, amely azt a kérdést teszi fel, mi a „szerencse“ és a „balszerencse“ szerepe a történelemben?